

TÜRK YAZI DİLLERİNİN DİLBİLGİSİ ŞABLONLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Adem YELOĞLU*

Özet: Dilbilgisi dilin kurallarından oluşur. Bu kurallar dilin özellikleridir. Bu kurallar anadili konuşurları tarafından hazırlanırsa dilin bütün özellikleri dilbilgisine yansır ve hepsi birer dilbilgisi kuralı olarak kitapta yer alır. Ancak bazı diller vardır ki gramerleri ana dili konuşurları tarafından yazılmamıştır ya da ana dili konuşuru kendi dilini başka bir dilin şablonu üzerine oturtarak dilbilgisini yazmıştır. Bu durumda ortaya çıkan dilbilgisi kitabına dilin kendi özellikleri ve ifade gücü tam olarak yansımaz. Ana dili eğitiminin böyle bir dilbilgisi kitabı üzerinden yapılması kitaba yansımayan özelliklerin ve dilin kendine özgü ifade gücünün zamanla yok olmasını beraberinde getirir. Bu durum aynı zamanda dilin başka bir dil tarafından istilası anlamına da gelir. Dil, hangi dilin dilbilgisi şablonu ile yazılmışsa ona benzemeye başlar. Özgünlüğünü yitirir, kendi konuşurunun dünya görüşü ve hayat anlayışını ifade etmekte yetersiz kalır. Türk dili çok eski bir yazı dili olduğu, bugün pek çok dilin henüz konuşma dili bile olmadığı zamanlarda yazılı metinlerinin olduğu bir dildir. Tarihi kayıtlar bu dilin eğitiminin de çok eski ve köklü olduğunu göstermektedir. Ancak var olduğunu bildiğimiz ilk Türk dilbilgisi kitabından günümüze kadar Türk dilinin kendine özgü bir dilbilgisi şablonu olmamıştır. Bu durum, dilin bugün farkında olmadığımız pek çok özelliğinin yok olduğunu da göstermektedir. Günümüzde Türk dilinin yirmiyi aşan bir yazı dili vardır. Bu yazı dillerinin dilbilgisi kitapları birbiriyle çok kaba olarak örtüşmesine rağmen içerikleri birbirinden çok değişiktir. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Türk devletlerinin bir Türk birliğinin temellerini attığı günümüzde ortak bir geleceğin anahtarı dilde birliktir. Bu birlikteliğin sağlanması da dil öğretiminin ortak bir şablon üzerinden yapılmasını zorunlu kılar. Çalışma akademik seviyedeki dilbilgisi kitaplarının karşılaştırılarak değerlendirilmesini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Dilbilgisi, Dilbilgisi Şablonu, Ana Dili Öğretimi, Yazı Dili Eğitimi

A Study on The Grammatical Patterns of Turkic Written Languages

Abstract: Grammar consists of the rules of language. These rules are the features of the language. If these rules are prepared by native speakers, all the features of the language are reflected in the grammar and all of them are included in the book as grammatical rules. However, there are some languages whose grammars were not written by native speakers, or whose native speakers wrote the grammar by basing their language on the template of another language. In this case, the resulting grammar book does not fully reflect the language's own characteristics and expressive power. The fact that mother tongue education is based on such a grammar book means that the features not reflected in the book and the unique expressive power of the language disappear over time. This also means that the language is invaded by another language. The language begins to resemble the grammatical template of whichever language it is written in. It loses its originality and becomes incapable of expressing the worldview and understanding of life of its speakers. The Turkish language is a very old written language, a language that had written texts at a time when many languages today were not even spoken languages. Historical records show that the education of this language is also very old and deep-rooted. However, from the first Turkish grammar book that we know to exist to the present day, the Turkish language has not had a grammatical template of its own. This situation also shows that many features of the language that we are not aware of today have disappeared. Today, the Turkish language has more than twenty written languages. Although the grammar books of these written languages overlap each other very roughly, their contents are very different from each other. Today, when the Turkic states that gained their independence with the collapse of the Soviet Union are laying the foundations of a Turkic unity, the key to a common future is unity in language. Ensuring this unity necessitates that language teaching is based on a common template. The study includes the comparison and evaluation of grammar books at academic level.

Keywords: Turkish Grammar, Grammar Template, Mother Tongue Teaching, Written Language Education

Konuşma ve yazı dili olarak geçmişçi çok derin olan Türk dilinin şimdiye kadar kendi yapısal özelliklerini yansıtan bir dilbilgisi olmamıştır. 13. yüzyıldan önce tek bir yazı dili olarak çok geniş bir coğrafyada kullanılan Türk dili 13. yüzyılda iki ayrı kola ayrılmış, bir yazı dili olmayan Kıpçak Türkçesi ile ilgili yabancılar tarafından yazılan dilbilgisi kitapları olmasına rağmen Türkler tarafından Türk diline özgü bir dilbilgisi kitabı yazılmamıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-mail: ademyeloglu@ohu.edu.tr

Dilbilgisi, bir dilin kurallarının belirlenerek onun eğitimle standartlaşmasını sağlarken çabuk değişen konuşma dilinin değişkenliğini engeller veya yavaşlatır. Bazı dillerin dilbilgisi dilin yapısı ve kendi özellikleri ile oluşmuştur. Çok derin ve köklü de olsa bazı dillerin dilbilgisi başkaları tarafından öğrenilmek ve anlaşılacak için yazılmıştır. Böyle bir durumda dilin dilbilgisine yansıyan özellikleri, dili anlamaya çalışan yabancı yazarın algıladığı kadardır. Bu algı genellikle dilbilgisi yazılan dilin dilbilgisini yazan kişinin kendi diliyle karşılaştırması ve kendi dilinin özellikleri ile sınırlıdır. Yani şimdiye kadar yazılan dilbilgisi kitaplarının tamamına yakını Türk dilinin özelliklerini, gücünü yansıtmaktan çok uzaktır.

Türk dilinin 20. Yüzyıldan önce yazılmış dilbilgisi kitaplarını kabaca değerlendirmek gerekirse bunların tamamını başka bir dil konusuna Türk dilini öğretmek için yazılmış dilbilgisi kitapları veya Türklere başka bir dili öğretmek için yazılmış sözlük ve dilbilgisi kitapları olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle doğuda Kaşgarlı Mahmut'un sözlük ve kitabı dahil Memlukler döneminde yazılan kitaplar Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bu dönemde bazı eserlerin Türkçenin dilbilgisi kurallarını belirlemek üzere yazıldığı söylene de Arapça dilbilgisi kurallarının esas alınması yine Arapça etkisinin kırılamadığını gösterir. 16. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da yazılanlar da Türkçe öğrenmek ve öğretmek amacıyla yazılan dilbilgisi kitaplarından ibarettir. Osmanlı Devleti'nde eğitim reformundan sonraki dönemde okullarda okutulmak üzere hazırlanan dilbilgisi kitaplarında Arapça dilbilgisi mantığının Cumhuriyetten sonra ise Hint-Avrupa dillerinin dilbilgisi mantığının hazırlanan dilbilgisi kitaplarında etkili olduğu görülür. 20. Yüzyılda Rus çarlığı döneminde Türklere Rusça öğretmek için yazılan kitaplar yeni bağımsızlığını kazanmış Türk devletlerinde, Rusya Federasyonu içindeki özerk, yarı özerk veya azınlık statüsü kazanmış ve okullarında kendi dilleriyle temel eğitim verilen Türk topluluklarında yeni Türk yazı dillerinin dilbilgisi şablonunun belirlenmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Sovyetler Birliği döneminde Sovyet yönetiminin bu konuda özel bir politika takip ettiği bilinmektedir (Alpatov, 2016: 102-119). Benzer bir durumu vatanları Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Doğu Türkistan Türklüğü için de söylemek gerekir (Koraş, 2024: 4).

Türkçenin ilk sözlüğü Kaşgarlı Mahmut tarafından hazırlanan Divanu Lügati't-Türk'tür. Bu kitapta Kaşgarlı kendisi tarafından yazılan Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lügati't-Türk adlı bir gramer kitabından bahsetmektedir (Kaşgarlı Mahmut, 2018: 9). Kaşgarlı'nın Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lügati't-Türk adındaki kitap da şimdilik Türk dilinin ilk dilbilgisi kitabı olmaktadır. Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lügati't-Türk'ün Türk dilinin özelliklerini ne kadar yansıttığı şimdilik bir bilinmezdir. Ancak Divanu Lügati't-Türk'ün düzenlenmesinde Arapça sözlüklerin esas alınması, Arapça dilbilgisi terimlerinin kullanılması, Kaşgarlı'nın kendisinin varlığından bahsettiği kitabın adının Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lügati't-Türk olması, bu kitabın Arapça dilbilgisi şablonunun esas alınarak yazıldığı öngörüsünü güçlendirmektedir. Kaldı ki Kaşgarlı'nın kendisinin kitabın düzenlenmesi hakkında belirttiği *"Bu dilin tamamını sekiz kitapta topladım. Bunlardan birincisi hemze kitabıdır. Yüce Allah'ın yazılışıyla uğurlu olacağını düşünerek onu öne aldık. İkincisi salim kitabı, üçüncüsü muzaaf kitabı, dördüncüsü misal kitabı, beşincisi üçler kitabı, altıncısı dörtler kitabı, yedincisi gunne kitabı, sekizincisi iki sakın harfin toplandığı kitap."* (2018: 2) açıklaması ile "Kelimelerin yapısındaki harf sayısı hakkında", İsimlerin fazlalıkları hakkında", "Fiillerin fazlalıkları ve onların yapısını hakkında". Yapıların birbirinin önüne alınması hakkında", "Kitapta zikredilmeyen sıfatlar hakkında" ve "Kitapta zikredilmeyen mastarlar hakkında" (Kaşgarlı Mahmut, 2018: 7-9) başlıklarında verilen bilgilerden Türk dilinin Arapça dilbilgisi kuralları ile açıklanmaya çalışıldığı anlaşılır. Kitabın girişindeki *"...Türk dilini öğreniniz çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır"* hadisinden hareketle Türk dilini öğrenmeyi vacip sayarak (Kaşgarlı Mahmut, 2018: 1) öğrenmek isteyenler için bu kitabı yazdığını ima etmesi ve kitabın düzenlenmesinden Araplar için yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitap aynı zamanda Türk olmayanlara Türkçe öğretmek üzere yazılmış ilk kitaptır. Kitap Araplara Türkçe

öğretmek için yazıldığından muhataplarının anlaması için Arapça dilbilgisi mantığının esas alınması kabul edilebilir bir mazerettir.

Adı bilinen fakat kendisi henüz ortada olmayan Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lüğati't-Türk'ten sonra Türk dilinin yazılan ilk dilbilgisi kitabı Berberi asıllı iyi bir Arap dilcisi ve şair Endülüslü Ebu Hayyan tarafından yazılan Kitabu'l idrak li-lisani'l-Etraktir (Ercilasun, 2014: 384). Kahire'de 1312'de tamamlanması ve Arapça olarak kaleme alınması (Akar, 2005: 230) eserin Araplara Türkçe öğretmek üzere yazıldığını düşündürmektedir. Bazı kelimelerin Kıpçakça ve Türkmence olarak işaretlenmesi dönemin ölçünlü Türkçesine ait bir eser olduğunu göstermektedir (Ercilasun, 2014: 384). Eserin sözlük, tasrif (şekil bilgisi) ve nahiv (söz dizimi) şeklinde üç bölümden oluşması, bölümlerinin isim ve fiillerin karışık olarak Arap alfabesi sırasına göre verilmesi, Türk olmayan birisi tarafından Arapça yazılması gibi ayrıntılar Arapça dilbilgisi mantığı ile yani Arapça esas alınarak yazıldığını düşündürmektedir.

1343 yılında Mısır'da (Akar, 2005: 229) Halil bin Muhammed el Konevi'nin yazdığı Kitâbu Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muğalî adlı eser, bir Türk tarafından yazıldığı veya çoğaltıldığı düşünülen sözlük ve dilbilgisi kitabıdır. Kitabın 63 yaprağı Arapça Türkçe sözlük ve dilbilgisinden 13 yaprağı ise Moğolca Farsça Sözlüktür (Ercilasun, 2014: 385). Ancak eserdeki sözlüğün Arapçadan Türkçeye olması, kitabın Türklere Arapça öğretmek için yazıldığını düşündürmektedir.

15. yüzyılın başında (muhtemelen 1425) Arapça ve Türkçe olarak yazılan Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lüğati't-Türkiyye adlı eserin nerede yazıldığı bilinmemektedir. Arapça kelimelerin Arap alfabesi sırası ile verildiği eserin dilbilgisi bölümünde şekil bilgisi ve söz dizimi yer almıştır (Ercilasun, 2014: 387). Üç bin Türkçe kelimenin yer aldığı sözlük bölümü 78 sayfadan oluşmaktadır (Akar, 2005: 232). Sözlükteki madde başlarının Arapça kelimelerden oluşması Türklere Arapça öğretme amaçlı hazırlandığını düşündürmektedir.

Tahminen 14. yüzyılın ikinci yarısında veya 15. yüzyılın ilk yarısında (Ercilasun, 2014: 388) veya 1451'den önce (Akar, 2005: 231) yazıldığı sanılan Kitâbu Bulğatü'l-Müştak fi Lüğati't-Türk ve'l Kıpçak adlı eserin yazarı Cemaleddin ebu Muhammed Abdullah et-Türkî adlı bir Türk'tür. Yazar eserin giriş bölümünde kitabını Tercümânı el-Lüğati't-Türkiyye (Türk Dilinin Tercümanı) olarak belirtir (Ercilasun, 2014: 388). Akar, eserin Kıpçak ve Oğuz lehçelerini açıklamak için yazıldığını (2005: 231) vurgulamaktadır. Bu durumda eserin Araplara Türkçe öğretmek için yazıldığı kabul edilebilir.

El Kavaninü'l-Külliyeli- zabti'l-Lüğati't-Türkiyye Arapça yazılmış bir Türkçe dilbilgisi kitabıdır. Adı "Türk Dilinin Genel Kuralları" olarak çevrilse de (Ercilasun, 2014: 389), Akar eserin Araplara Türkçe öğretmek için yazıldığını söyler (2005: 231). Eserin yazarı ve yazıldığı yıl bilinmemektedir, ancak yazar eserinde Türk olmadığını açıkça Belirtmiştir (Ercilasun, 2014: 389; Akar, 2005: 231).

Hem sözlük hem de bir konuşma kılavuzu olarak yazılan Ed-Durretü'l Mudiyye fi'l-Lüğati't-Türkiyye, yazarı, yazıldığı yer ve yazılış tarihi belli olmayan eserin Türkçesi "Türk Dilinin Parlayan İncisi" anlamına gelmektedir. Eserde kitabın ismi kısaca Tercümanü'l-Lüğati't-Türkiyye olarak anılmaktadır. Ercilasun bu ismin bu tarzda yazılan eserlere verilen genel bir isim olabileceğini düşünmektedir (2014: 390)

Karabacak'ın bir Türk dilbilgini Bergamalı Kadri tarafından yazılmış Türk dilinin Türkçe olarak yazıldığı ilk eser olarak nitelendirildiği Müyessiretü'l- 'ulum da (2002: VII). Arap dilbilgisi kuralları esas alınarak yazılmıştır (Karabacak, 2002: VII). Bu anlayışın Osmanlı Devleti'nin son döneminde açılan okullarda ana dili öğretimi için okutulan kitaplarda da devam ettiği görülür.

Biri diğerinin özeti şeklinde yazılan iki kitaptan Medhal-i Kavaid'in Ön Söz'ünde Arapça ve Farsça dilbilgisi unsurlarının daha kısa olarak işlendiği belirtilir (Ahmet Cevdet Paşa, 2000a: 1). Özkan, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Ahmet Cevdet Paşa'nın Kava'id-i

Osmaniyye'si ile başlayıp 20. Yüzyılın başına kadar yaklaşık 60 yıl süren Tanzimat Dönemi dilbilgisi çalışmalarının Arapça dilbilgisi kurallarından beslendiğini belirtir (Özkan, 2020: 44). Bunu sadece kurallarla sınırlamak eksik bir bilgi olur. O dönemde yazılın dilbilgisi çalışmalarına bakıldığı zaman konu ile ilgili terim bile üretilmediği, Arapça dilbilgisi terimlerinin farklı bir yapıda olan Türk dilbilgisi için de kullanıldığı görülür (Ahmet Cevdet Paşa, 2000b: 151-161; 2000a: 71-86; Özkan, 2020: 221-259; Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, 2000c: 131-157). Hicri 1340 (Miladi 1921-1922)'ta Midhat Sadullah'ın yazdığı "Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri" kitabı da Arapça sarf ve nahiv kuralları ile dilbilgisi terimlerinden kurtulabilmiş değildir (Midhat Sadullah, 2004: 239-251).

Batıda Türk dili öğretmek üzere yazılan ilk eser olarak 16. Yüzyılın ilk yarısında 1533'te (İstanbul'daki Floransa konsolosunun sekreteri) Filippo Argenti'nin yazdığı *Regola del Parlare Turcho* (Türkçe Konuşma Kural(lar)ı) eserini saymak mümkündür (Eren, 1998: 29). Dil konusundaki ikinci çalışma Fransız Guillaume Podstel tarafından 1522'de yazılan *De La Republique des Turcs*'un 1575 yılında *Des Histoires orientales* olarak yeni bir adla yayımlanan kitaba eklenen "Instruction des mots de la langue turquesque les plus communs" (Türk dilinde en sık kullanılan kelimeler hakkında eğitim) (Eraen, 1998: 29) Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bir konuşma kılavuzu sayılır. Fakat Avrupa'da Türk dilinin dilbilgisini sistemli olarak tespit denemesi açısından ilk önemli eser, Pietro Ferraguto'nun 1611 yılında yazdığı *Grammatica Turca* (Türkçe Dilbilgisi)'dir.

Avrupa'da çıkan ilk Türkçe Dilbilgisi kitabı olarak kabul edilen 1612 yılında Alman bilgini Hieronymus Megiserus (veya Megiser)'un yazdığı *Institutiones lingvae turcicae libri quator* (Türk dilinin kurumları dördüncü kitap)'dur (Eren, 1998: 29-30). Böylece 1533'te yazılan ilk konuşma kitabı 1612 yılında ilk ciddi dilbilgisi kitabına evrilmiştir. Bu kitapta ses bilgisinin anlatıldığı birinci bölüm altı başlıkta ele alınmış ikinci bölüm ise şekil bilgisi olup isimlerin çekimi, sıfatlar, söz yapımı, sayı adları, zamirler, fiiller, fiillerin çekimi, pasif fiiller, fiillerin yapısı edatlar işlenmiştir. Üçüncü bölüm Türkçe metinlerden, dördüncü bölüm ise Latince Türkçe ve Türkçe Latince Sözlük'ten oluşmuştur (Eren, 1998: 30). Eren, H. Megiser'in kitabını yazarken Latin dilinin dilbilgisini esas aldığını (1998:30) vurgular.

İtalyan rahip Francesco-Müaria Maggio'nun 1643 yılında yazdığı (ikinci baskı 1670) kitabın *Schola Turcica* adını taşıyan üçüncüsü tamamen Türk diline ayrılmış olup bu kitap yayımlanmamıştır (Eren, 1998: 31).

XVII yüzyıla kadar Türk dili konusunda yapılan özel çalışmalar XVII. yüzyıl başlarında kurumlar eliyle yürütülmeye başlamıştır. Bu işi başlangıçta Venedikte açılan bir okulun öğrenimlerini sürdürmek için gönderdikleri İstanbul'daki Collegue dei Armeni (Ermenilerin meslektaş) okulu da açılmıştır.

Polonya Kralı I. Sigismund 1621'de İstanbul'da Türkçe, Arapça ve Farsça öğretimi yapılan bir tercüman okulu kurmuştur. 1627'de Roma'da doğu ülkelerinde görevlendirilecek misyonerleri yetiştirmek üzere Collegium de Propaganda Fide bir okul açılmıştır. XIV. Luis tercüman yetiştirmek üzere 1700 yılında Paris'e nakledilen L'Ecole des Jeunes de Langues (Dil oğlanları okulu)'i adlı okulu İstanbul'da açmıştır (Eren, 1998: 32). Avusturya da XVI. Yüzyıl sonunda doğu dilleri alanında tercüman yetiştirmek üzere bir özel okul açmıştır (Eren, 1998: 32). XVII. yüzyılda Avrupa'daki pek çok ülkede Türklere karşı ilgi gittikçe artmış, bu ilginin sonucu olarak Türk dili, edebiyatı ve tarihi alanında pek çok eser yazılmıştır ki bu eserler içinde ders kitapları önemli bir yer işgal eder. Bu ders kitapları Türkler arasında Hristiyanlık propagandası yapmak amacıyla Türkçeyi öğrenen misyonerler tarafından yazılmıştır (Eren, 1998: 34). XVI. Yüzyılın başında Avrupa'da Türkler ve Türk dili hakkında yapılan çalışmalarla ortaya çıkan Türkoloji bütün Avrupa'ya yayılmış, bu faaliyetlere Rus Çarlığı da dahil olmuş XVII. Yüzyıl sonunda bir misyonerlik faaliyetine dönüşerek Türkoloji Misyonerlik faaliyeti yapılan bir alan haline gelmiştir.

Thomas Vaughan tarafından İtalyanca yazılan Grammar of The Turkish Language, Türkçe öğrenmek ve öğretmek için 18. yüzyıl başında ilk yazılan kitaplardan. Uzun sayılacak bir önsözden sonra tamamen pratiğe yönelik yazılmış, metinler ve konuşma cümleleri örneklerinden oluşan bir kitaptır (Vaughan, 1709). Primus'un Grammaticae Turcicae kitabı da Fransa'da dil enstitüsünde Türkçe öğretmek amacıyla yazılan kitaplardandır. Başında alfabe ve Türk dilbilgisi hakkında kısa bilgi olsa da kitap gezginler için yazıldığından dilbilgisinden çok konuşma cümleleri ve kalıp sözler yer almaktadır. (Vaughan, 1776).

Deny 1821 yılında mevcut yazılmış Türk dili dilbilgisi kitaplarını kendi çocuklarına öğretmek için kendi dillerinin yapısının esas alınması ile yazıldığı için Türk dilinin bütün özelliklerini yansıtmadığını vurgulayarak yayınladığı Türk Dilbilgisi (Osmanlı Lehçesi) kitabı da sadece bu tespitin belirtilmesi açısından önemlidir (Deny, 1921: I). Diğer bir önemli tarafı da cumhuriyetten sonra yazılan Türk dilbilgisi kitaplarına kaynaklık etmesidir denilebilir. Bu tebpite rağmen daha sonra yazılan dilbilgisi kitaplarında da pek bir değişiklik olmuş değildir.

The Asiatic Society üyesi Arthur Lumley Davids'in yazdığı ve Kitabı'l-ilmü'lnâfi' fi tahsilü sarfu nahv terkibi (A Grammar of the Turkish Language with preliminary discourse on the language and literature of the Turkish nations, a copious vocabulary, dialogues, a collection of extracts in prose and verse) adlı kitap, her ne kadar içinde pek çok Arapça ve Farsça kelime örneklerini barındırsa da Türkiye'de bugünkü temel eğitim ve akademik seviyede anadili öğretiminde kullanılan kitaplara şablon olarak kaynaklık etmiştir denilebilir. Ayrıca kitapta Arap harfleri ile farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda verilmiş metin örnekleri ve sözlükle ilginç bir kitaptır (Davids, 1832). F.D. Ramos'un 1834 yılında gezginler için yazdığı Turkish Grammar o dönemde sadece Avrupa'da değil Türklerin yaşadığı veya yakın olduğu bütün İngiliz sömürgelerinde Türkçe öğrenildiğini, bu yolda kitaplar yazıldığını göstermektedir (Ramos: 1834). Hem Paris hem de Londra'da basılan The Turkish Interpreter adlı kitap da bu yolda yazılmış, şablonu Hint-Avrupa dillerinin şablonuna uygun, Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış, gramer yanında kalıp sözlerle örnek cümlelerin, bir kısa sözlüğün ve metinlerin yer aldığı başka bir kitaptır (Boyd, 1842).

Rigs'in kitabını diğerlerinden ayıran en önemli yanı bu dilbilgisi kitabının A.B.C.F.M. misyoneri Elias Rigs tarafından Ermeni harfleri ile İstanbul'da basılmış olmasıdır. Ayrıca kitabın üzerinde bir misyoner tarafından kurumun adı rumuzlarla belirtilerek yazılması da dikkat çeken başka bir konudur (1856: Constantinople).

"Osmanlı Türkçesi Konuşma Dilbilgisi" adını taşıyan kitap Merzifon'daki bir misyoner kolejinde (Amerikan Anadolu Koleji) okutulmak üzere yazılmış bir Türkçe öğretim kitabı fakat kitabın Ermenileri de dikkate alarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitap batıdaki Türkçe öğrenme ve öğretme işinin bir misyonerlik faaliyeti çerçevesinde gerçekleştirildiğini göstermesi bakımından önemlidir (Hagopian, 1907: VI).

Jean Deny'nin Türk Dili (Osmanlı Lehçesi) [Grammaire de La Langue Turque (Dialecte Osmanlı)] adıyla kaleme aldığı kitap 1821 yılında basılmış (Deny, 1821). 1921 yılında yanı eserin ilk baskısının tam yüzüncü yılında Türkiye Türkçesine çevrilmiştir (Deny, 1921). Eserin kaynakçası ve eser yazılırken dikkate alınan ancak kaynakçada geçmeyen eserler listesi, eserin çok ciddi bir hazırlık yapılarak çok dikkatle hazırlandığını gösterir. Deny, Yakut ve Çuvaş Türkçelerini hariç tutarak Türk dilini Şark lehçeleri, garp lehçeleri, merkezi Asya lehçeleri ve cenup lehçeleri olarak dört başlıkta ele alır ve *"Bu saydığımız lehçeler nisbeten birbirine çok benzerler: Türk dilleri birbirine nisbetle Avrupa lisanlarınınkinden daha az tekamül etmiştir. Asıl söylemek lazım gelirse bunlar lisandan ziyade lehçelerdir."* (Deny, 1921: 3) tespitini yapar. Deny'nin bu tespitinden daha önemlisi ise Ön Söz'ün başında belirttiği

"Fransızcada şimdiye değin intişar eden birçokları dururken, yeniden bir Türk grameri vücade getirmenin sadece kitapçılarda mevcutları tükendiğinden değil, eskimiş te oldukları yüzünden faydalı bir şey olacağı mülahazasında bulunduk. Bu kitaplar

başlıca, Fransız ve Latin gramerlerinde güdülen dili sergileyiş itiyat ve tarzlarını Türkçenin tahsil ve talimi hususunda da muhafaza etmek gibi bir nakısa ile maluldürler. Türk Tatar dillerinin morfoloji sistemi Hint-Avrupanınkinden çok ayrı gayrı olduğu için o tarzda bir aktarmanın tehlikesizce yapılması mümkün değildir. Güya böyle yapılırsa Türkçe tahsiline girişen Fransız talebesine bu dili yadırgatmamak suretiyle bir fayda temin edileceğinden dem vurmak batıldır; çünkü bu takdirde gramer hadiselerinin tahrif edilmesi veya meskut geçilmesi gibi daha büyük bir mahzur yüzünden bu fayda hiçe inmiş olacaktır.” (Deny, 1921: I)

cümleleridir. Burada şimdiye kadar yazılan bütün Türk dilbilgisi kitaplarında Fransızca gramerinin veya Latince gramerinin esas alındığı vurgulanıp “*Bu sebeple biz sırf mantiki bakım noktasında durarak, türkçeyi önceden edinilmiş hiçbir fikir olmadan bakıldığı zaman nasıl görünüyorsa öylece kendine mahsus dehasıyla göstermek hususuna bağlı kaldık.*” (Deny, 1921: I) eleştiriye konu olan meseleyi dikkate alarak Türk dilinin yapısı esasında bir dil bilgisi kitabı yazıldığı öne sürülür.

Deny’nin bu açıklaması kitabın hazırlandığı döneme kadar yazılan kitaplarda Türkçenin yapısının ihmal edildiği belirtilir. Bu tespit yapılmış olmasına rağmen Deny’nin de bu etkiden tam kurtulduğunu söylemek zordur. Kendisi bir Fransız olan yazarın dil bilgisini Fransız çocuklara öğretmek için değil yapısını dikkate alarak söylemesi kendisini kendi dilinden arındırması mümkün değildir. Bu tespit ve iddialar kendisinin örnek alınması için bir yem de olabilir.

Deny’nin kitabının Türkçeye çevrildiği 1921 yılından dört yıl sonra Sovyetler Birliğinde bir dil inşa merkezi kurulur. Gerekçesi ise dillerin gelişimidir. Belki de Deny’nin 1821 yılında yaptığı tespitte Osmanlı sahası dışındaki konuşulan dillerin dil değil gelişmemiş birer lehçe olduğunu belirtmesi etkili olmuştur.

Sovyetler Birliğinde Türkler için tek bir alfabe hazırlama amacıyla Azerbaycan’ın baku kentinde kurulan Yeni Alfabenin Sovyet Merkez Komitesi (VTSKNA) başkanlığına 1925 yılında Azerbaycanlı komünist Samet Ağa Ağamali-oğlu geçirildi. Kısa sürede VTSKNA dil inşa merkezine dönüştü. 1930 yılında Samet Ağa Ağamali-oğlu ölünce bu merkez Moskova’ya taşındı. 1937’de bütün çalışmalarını Sovyet halklarının çoğu için alfabe ve edebiyat dili oluşturma işine yoğunlaştırdı. Dil inşası faaliyetleri ülkedeki milli kültür politikasının temelini oluşturdu (Alpataov, 2016: 71) tespiti, Alpatov’un Sovyetler Birliği’nde uygulanan *şapirografi* terimi ile daha anlamlı hale gelmektedir. Alpatov’un

“Ruslaştırma sadece alfabelerde değil ayrıca bazı edebiyat dillerinde normların oluşumunda da ortaya çıktı. G.D. Sanjayev’in daha sonra anımsayacağı üzere 1930’larda Sovyet Halklarının dilleri için gramer kitaplarının yazımlarında “Şapirografi adı verilen bir metot yaygınlaşmaya başladı. Prof. A.B. Şapiro’nın Rusça gramer kitabını alarak sadece dilin adını, örnekleri değiştirip isim tiplerinin kategorilerindeki istisnalar gibi Rusçada olmayan küçük değişikliklere gittiler. Bir dilin mükemmellik derecesi o dilin dilbilgisinin ne düzeyde Rusçaya benzediğiyle doğru orantılı olduğuna ilişkin hakem bir düşünce de söz konusuydu. Bundan dolayı ilgili dilin kelime türünü oluşturmamasına rağmen bu dildeki sıfatların geliştirilmesine çalışılmış ve söz dizimin Rusçaya uygun olarak değiştirilmesi yolunda çalışmalar yürütülmüştür (Alpatov, 2016: 126).

Şeklinde belirttiği uygulama, o zamana kadar Avrupalılar tarafından kendi çocuklarına daha kolay Türkçe öğretmek için bilinçsizce yapılan bir uygulamanın Sovyetler Birliğinde bilinçli bir şekilde yapılmasından ibarettir.

Türk dilinin dilbilgisi Kaşgarlı’nın Divanıyla başlayıp Osmanlının yıkılışına hatta Cumhuriyetin ilk yıllarında da Arap ve Fars dillerinin dilbilgisi kurallarına göre, 16. yüzyıldan sonra Avrupa’da Hint Avrupa dillerinin dilbilgisi kurallarına göre yazılmış, bu diller uyumayan özellikler ya kullanımdan tamamen düşmüş veya pasifleşmiştir. 20. yüzyılın

ilk çeyreğinden sonra Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan Türk topluluklarının yazı dillerinin oluşturulması ve dilbilgilerinin yazımında sistematik bir dilin özüne yabancılaştırma politikası takip edilmiştir.

Bu gidişin değişmesinde önemli rol oynayacağı düşünülen ağız çalışmaları ağırlıklı olarak yüksek lisans çok azı doktora seviyesinde ve kullanılan mevcut dilbilgisi şablonu üzerinden yapıldığı için Türkçenin gerçek cevheri ortaya çıkarılamamıştır.

Türkolojinin millileşmesi ancak Türk dilbilgisinin kendi yapısını ve özelliklerini yansıtır şekilde oluşturulmasıyla başlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa (2000a). *Medhal-i Kava'id*. haz. Nevzat Özkan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Ahmet Cevdet Paşa (2000b). *Belâğat-ı Osmâniyye*. haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa (2000c). *Kava'id-i Osmaniyye*. haz. Nevzat Özkan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Akar, Ali (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Alpatov, V.M. (2016). *Sovyet ve Sovyet Sonrası Coğrafyada Sosyo-Lengüistik Sorunlar: 150 Dil ve Politika (1917-2000)*. çev. İlyas Üstünyer. İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Boyd, Major Charles (1842). *The Turkish Interpreter or new grammar of the Turkish language respectfully inscribed*. Paris-London.
- Davids, Arthur Lumley (1832). *A Grammar of the Turkish Language with preliminary discourse on the language and literature of of the Turkish nations, a copious vocabulary, dialogues, a collection of extracts in prose and verse*. Londra.
- Deny, Jean (1821). *Grammaire de La Langue Turque (Dialecte Osmanlı)*. Paris: Imprimerie Nationale.
- Deny, Jean (1941). *Türk dili Grameri (Osmanlı lehçesi)*. çev. Ali Ulvi Elöve. İstanbul: Maarif Vekaleti.
- Ercilasun Ahmet B. (2014). *Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Eren, Hasan (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*. Ankara: Türk Dil kurumu Yayınevi.
- Hagopuian, V.H. (1907). *Ottoman-Turkish Conversation-Grammar a practical method of Learning the ottoman Turkish Language*. London.
- Karabacak, Esra (2002). Giriş. *Müeyyiretü'l 'ulum* hazırlayan: Esra Karabacak. Ankara: Türk dil Kurumu Yayınevi.
- Kaşgarlı Mahmut (2018). *Divanu Lügati't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Hazırlayan Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Koraş, Hikmet (2024). Uygur Yazı Dili ve Sözlükçülüğü. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 58 (Güz-Autumn 2024), 1-64.
- Midhat Sadullah (2004). *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*. haz. Tuncer Gülensoy-Mustafa Fidan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi
- Özkan, Nevzat (2020). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kava'id) Kitapları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Primus, Tomus (1776). *Grammaticae Turcicae*. Paris: Mesgnien Meninsk Dil Enstitüsü.
- Ramos, F.D. (1834). *Turkish Grammar Compiled for the use of travellers*. (baskı yeri belli değil)
- Rigs, Elias (1956). *Outline of a grammar of the Turkish language as written the Armenian Character*. Constantinople: A.B. Churchill.

